

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Özel Sayı | Special Issue

Cilt | Volume 23 • Sayı | Issue Din ve Coğrafya

Nisan | April 2024

Erken Dönem Coğrafya Algısında Kur'ân'ın Kurucu Rolü*

The Founding Role of the Qur'an in the Early Perception of Geography

Temel MAHMUTOĞLU

Doktora Adayı | PhD Candidate

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir

Samsun, Türkiye

Ondokuz Mayıs University, Department of Basic Islamic Sciences, Tafsir

Samsun, Türkiye

61temelmahmutoglu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3311-9791>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 22.12.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 20.03.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2024

Atıf | Cite As

Mahmutoğlu, Temel. "Erken Dönem Coğrafya Algısında Kur'ân'ın Kurucu Rolü". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/Din ve Coğrafya (2024), 85-103. <https://doi.org/10.14395/hid.1408106>.

* Bu makale 5-6 Ekim 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen Din ve Coğrafya Sempozyumu'nda sunulan 'Erken Dönem Coğrafya Algısında Kur'ân'ın Kurucu Rolü' başlıklı bildirinin geliştirilmiş halidir.

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışma için etik kurul izni, Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 09.12.2021 tarihli ve 2021/286 numaralı kararı ile alınmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

* This article is the enhanced version of the paper titled "The Founding Role of the Qur'an in the Early Perception of Geography," presented at the Religion and Geography Symposium held on October 5-6, 2023.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review
It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: Ethics committee permission for this study was obtained with the decision of Hitit University Non-Interventional Research Ethics Committee dated 09.12.2021 and numbered 2021/286. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Founding Role of the Qur'an in the Early Perception of Geography

Abstract

The main subject of our study is the exemplary Qur'anic verses that contain geographical information and some geographical content in the distinguished collection of seven (or ten) poets in the Jāhiliyyah period, also known as the muallāqāt. Indeed, in the context of the close relationship between geography and literature, literary texts also provide evidence of how people in the past and different cultures perceived reality.

Our research aims to show that the Qur'anic text reflects the geographical perception of the period through both the relevant verses and the Jāhiliyyah poetry. In this context, furthermore, our aim is to try to show the reflections of the verses containing geographical information with laconic and directive expressions in poetry texts with high literary value. The Qur'an has taken into account the human being and the environmental factors that make him "himself" from the beginning to the end; both addressed the geographical imagination of the ancient Arabs from their language/culture in verses and directed them to think about this issue.

Our study derives its importance from these points. Because the Qur'an did not use the geographical imagination of the ancient Arabs only to give information, but to show the power, might, and authority of Allah and to use arguments such as the necessity of worshipping only to Him. In other words, it aimed to build a new perception of geography in Muslims. The Qur'an was not contented with this purpose only but also encouraged the believers to always think about geography.

As an example, the functions of the mountains, water sources, and plants in the creation of the earth mentioned in Sūrat ar-Rahmān have enabled people to have more knowledge about the natural environment. As a result, the geographical information in the Qur'an has shaped people's perception of geography and enabled them to have more knowledge about the natural environment.

We can give other examples in this context. In terms of its current value, people are still curious about the location of any garden in the world where Adam descended from paradise or where he was expelled because of his approaching the forbidden tree that he should not approach after living in a comfortable environment like paradise, and they even produce information about this place. Similarly, human beings have always been curious about where the Prophet Noah's ship landed, where the cave of Ashāb-ı Kahf is located, where the sun rises and sets, where the Prophet Zulqarnayn traveled, etc., and they have always been curious, produced information, and even did not refrain from obtaining information on these issues even from the Isrāiliyyāt.

On the other hand, Jāhiliyyah poetry offers a rich and detailed view of the geography of the Arabian Peninsula. Along with the natural beauties of the geography, the poets also gave information about how it affected people's lives. In addition, the poets also showed in their poems how the difficulties presented by nature affected people's lives. In addition, the poets also gave clues about how the harsh natural conditions of the geography affected life in the Arabian Peninsula. For example, the poets often described the conditions and temperatures of the desert in their poems and showed the difficulties and beauties of nature and how they affected people's lives. For example, al-Hāris b. Hilliza likened the enemy army, which was quite large, and the anxiety he felt towards them to the calamity sent to the black lofty mountains whose summits split the clouds.

The primary source of our study is the Qur'an, especially the verses containing geographical information and the related content in the parables. Our secondary source is the Jāhiliyyah poetry, especially the geographical content in the muallāqāt. Modern sources are also included to show the contemporary value of the issue.

We have limited our study to the perception of geography in early Islamic culture, especially between I.-IV. H. In this context, our research has examined mainly the relevant Qur'anic verses and the muallakāt from Jāhiliyyah poetry.

In our study, the methods of comparison, literature review (sounding), induction, deduction, analysis, and synthesis were employed.

Keywords: Tafsīr, Jāhiliyyah Poetry, Geography, Perception, the Early Period.

Erken Dönem Coğrafya Algısında Kur'ân'ın Kurucu Rolü

Öz

Çalışmamızın temel konusu coğrafi bilgiler barındıran örnek Kur'ân âyetleri ve muallakât da denilen cāhiliye dönemindeki yedi (veya on) şaire ait seçkin kaside koleksiyonundaki birtakım coğrafi muhteviyattır. Nitekim coğrafya ve edebiyat arasındaki sıkı ilişki bağlamında edebiyat metinleri, geçmişte ve farklı kültürlerde kişilerin gerçeği nasıl algıladıkları ile ilgili deliller de sunmaktadır.

Araştırmamızın amacı Kur'ân metninin dönemin coğrafi algısını yansıttığını hem ilgili âyetler hem de cāhiliye şiiri üzerinden göstermektir. Bu bağlamda ayrıca amacımız veciz ve yönlendirici ifadeler barındıran

coğrafi bilgileri muhtevî âyetlerin edebî değeri yüksek şiir metinlerindeki yansımalarını göstermeye çalışmaktır. Nitekim Kur'ân, insan ve onu "kendî" yapan çevresel faktörleri başından sonuna kadar dikkate almış; hem antik Arap'ın coğrafi muhayyilesini âyetler içerisinde kendi dillerinden/ kültürlerinden onlara hitap etmiş hem de onları bu konuda düşünmeye yönlendirmiştir.

Çalışmamız da önemini aslında bu hususlardan almaktadır. Zira Kur'ân, antik Arap'ın coğrafya muhayyilesini salt bilgi vermek için kullanmamaktadır. Kur'ân, bu bilgileri kullanarak Allah'ın güç, kudret ve otoritesini göstermek, yalnızca ona kulluk yapılması gerekliliği gibi hususları maksat edinmiştir. Başka bir deyişle onun amacı Müslümanlarda yeni bir coğrafya algısı inşa etmek olmuştur. Kur'ân, ayrıca sadece bu amaçla yetinmeyip inananları coğrafya konusunda düşünmeye de teşvik etmiştir.

Örnek olması bakımından Rahmân suresinde bahsedilen yeryüzündeki dağların, su kaynaklarının ve bitkilerin yaratılışındaki işlevleri, insanların doğal çevre hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır. Netice itibarıyla, Kur'ân'da yer alan coğrafi bilgiler, insanların coğrafya algısını şekillendirmiş ve doğal çevre hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır.

Bu hususta başkaca örnekler de verebiliriz. Hala güncel değerini taşıması bakımından insanlar Hz. Âdem'in cennetten indirildiği ya da cennet gibi konforlu bir ortamda yaşayıp da yaklaşmaması gereken yasak ağaca yaklaşması neticesinde çıkarıldığı dünyadaki herhangi bir bahçenin neresi olduğunu merak etmekte hatta bu mekân hususunda malumat üretmektedirler. Benzer şekilde Hz. Nûh'un gemisinin nereye indiği, Ashâb-ı Kef'ın mağarasının nerede olduğu, Hz. Zülkarneyn'in yolculuk yaptığı güneşin doğduğu ve battığı yerin neresi olduğu vs. konularda insanoğlu hep merak duymuş, bu hususta malumat üretmiş; hatta bu konularda isrâiliyattan dahi bilgi devşirmekten geri durmamıştır.

Diğer tarafta, câhiliye şiiri, Arap yarımadasının coğrafyası hakkında zengin ve ayrıntılı bir görünüm sunmaktadır. Şairler, coğrafyanın doğal güzellikleriyle birlikte, insanların yaşamını nasıl etkilediği hakkında da bilgi vermişlerdir. Ayrıca şairler doğanın sunduğu zorlukların da insanların hayatını nasıl etkilediğini şiirlerinde göstermişlerdir. Bunun yanı sıra şairler, coğrafyanın zorlu doğal koşullarının Arap yarımadasındaki yaşamı nasıl etkilediğine dair ipuçları da vermişlerdir. Örneğin, şairler sık sık çöl koşullarını ve sıcaklıklarını, doğanın sunduğu zorlukları, güzellikleri ve bunların insanların hayatını nasıl etkilediğini şiirlerinde anlatmışlardır. Örnek verecek olursak el-Hâris b. Hillize oldukça kalabalık olup üzerlerine gelen düşman ordusunu ve onlara karşı duyduğu endişeyi; zirvesi bulutları yaran kara yüce dağlara gönderilen felakete benzetmiştir.

Çalışmamızın öncelikli kaynağı Kur'ân-ı Kerim, özellikle de coğrafi bilgiler içeren âyetler ve kıssalardaki ilgili muhtevâdır. İkincil kaynağımız ise câhiliye şiiri, özellikle de muallakâtta coğrafi içerik konu edilmiştir. Ayrıca meselenin güncel değerini göstermesi bakımından modern kaynaklara da yer verilmiştir.

Çalışmamızı özellikle H. I.-IV. arası erken dönem İslâm kültüründe coğrafya algısı ile sınırlandırdık. Bu bağlamda ağırlıklı olarak ilgili Kur'ân âyetleri ile câhiliye şiirinden muallakâtı araştırmamızda inceledik.

Çalışmamızda mukayese, kaynak taraması (sondaj), tümevarım, tümdengelim, analiz ve sentez yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Câhiliye Şiiri, Coğrafya, Algı, Erken Dönem.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'de niçin bu kadar coğrafi detay var? Bu coğrafi detayların bizlere vermek istediği mesaj nedir? Kur'ân'da coğrafi unsurların kullanımındaki gaye nedir? Gökle ve yerle ilgili bu kadar coğrafi detayın oluşumunda mevcut kültürün tesiri olmuş mudur? Kur'ân'daki coğrafi-kültürel detayların mevcut kültürün üzerinde muhataplarının buldukları ortamları algılayıp davranış geliştirdikleri çevresel algıları üzerinde geliştirici, dönüştürücü ve kurucu etkisi olmuş mudur?

Vahyin indiği dönemdeki muhatapların çevresel algılarını ve davranışsal çevrelerini tespit etmek bakımından câhiliye dönemindeki yedi (veya on) şaire ait seçkin kaside koleksiyonundaki yani muallakâtta birtakım coğrafi muhteviyat mevzubahis edilerek hem Kur'ân'daki izdüşümlerini tespit etmek hem de muhataplarının bakış açılarını dikkate alması bakımından Kur'ân'ın metnini oluştururken dikkate aldığı saikleri hakkında fikir elde etmek az önce sorduğumuz sorulara doğru cevap üretmek için önemlidir. Nitekim Kur'ân salt manada sadece gökten inmemiş; olması gerektiği kadar yerden de bitmiştir.

Netice itibariyle bu soruları doğru cevaplandırmak ve bu tür kullanımların ardındaki sebepleri iyi kavramak durumundayız. Zira Kur'ân'daki bu tür kullanımlar salt coğrafi bilgi vermek amaçlı değildir. Coğrafyaya dair bu tür kullanımlar bir amaca hizmet etmekte; Kur'ân'ın indiği dönemdeki muhataplarının mevcut çevresel algılarını zemin tutarak onları vermek istediği mesajın içine daha kolay çekip onlarda Kur'ânî bir dünya görüşü inşa etme amacı taşımaktadır. Diğer yandan Kur'ân'ın soyut kavramlarla ifade edilen anlatımları da vardır; ancak Kur'ân muhataplarının hakikati kavrayabilmesi için onların gördüğü manzara üzerinden meseleleri müşahhaslaştırarak fotoğrafa bakıp fotoğrafı okuyabilme yetisini insanlara öğretmek istemektedir.

Coğrafi unsurların, Kur'ân'ın insanın yaşamının tam merkezine dair canlı mesajlar içeren ve hakkında iyice tefekkür edilmesi gereken detaylar olduğu kanaatindeyiz. Bu sebeple Kur'ân'daki coğrafyaya dair malumatı iyice araştırmalı; bu detayların ardında yatan asıl gayeyi anlamaya çalışmalı; dünya-ahiret ilişkisinde ne gibi fonksiyona sahip olduğunu tespit etmeliyiz. Burada Kur'ân'ın söyledikleri kadar söylemek istediklerine dair de bir okuma yapmamız gerekir. Sadece vahyin söylediği ile yetinilir, coğrafi sunumlar bağlamında muhataplarının bildiklerini aktarıyor varsayımıyla hareket edilirse, ayrıca Kur'ân'ın dönüştürücü ve kurucu fonksiyonu görmezden gelinirse tarihsel bir okuma kaçınılmaz hale gelir. O zaman Kur'ân sadece muhataplarının örf ve adetlerini aktaran eskide kalmış bir metin gibi algılanır.

Çalışmadaki amacımız bu konuda ilmi müktesebâta katkı sağlamak ve bu konuda araştırma yapacak olan başka araştırmacılara bir katre miktarınca da olsa bir numune sağlamaktır. Araştırmamızın temel iddiası Kur'ân metninin, indiği dönemdeki insanların dünyayı algılayış keyfiyetine göre oluşmadığı; dünya görüşünü dikkate alıp yansıtarak onların coğrafi algıları üzerinde kurucu bir etkiyle Kur'ânî dünya görüşüne müncer Kur'ânî âlem tasavvurunu getirdiğidir. Bu doğrultuda, çalışmamızda, analiz, literatür taraması, tümevarım, tümden gelim, mukayese gibi yöntemler kullanılmış olup tefsir külliyatında yer alan bilgiler ve yapılan diğer çalışmalar sentezlenerek değerlendirilmiştir.

1. Coğrafya Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi

1.1. İstilâhî Anlam ve Bağlamsal Çerçeve

Coğrafya, insanların, çevrenin ve bunların mekândaki etkileşimlerinin incelenmesine odaklanan disiplinler arası bir alandır.¹ Coğrafya, aynı zamanda çeşitli doğal olayların mekânsal özelliklerinin incelenmesi; daha genel anlamda ise mekânsal dağılımların tetkik edilmesi ve yorumlanmasıdır.² Ancak tek bir coğrafya türünden ya da coğrafya algısından bahsetmek, doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasında bir köprü görevi gören³ coğrafyanın geniş çalışma alanı nedeniyle zordur ve bu kapsamda coğrafya bilimi, fiziki coğrafya, beşeri coğrafya⁴ ve çevresel coğrafya gibi çeşitli alt alanları kapsamaktadır.⁵ Aynı zamanda coğrafya, insan-çevre etkileşimlerini anlamada zamanın önemini kabul ederek zamansal boyutu da dikkate almaktadır.⁶

¹ Wei Sun vd., "Issues and Challenges of Incorporating Time and Temporality in Human Geographical Analysis", *Advances in Environmental Studies* 6/1 (2022), 489.

² Brandon Gillette, "The Nature and Process of Science and Applications to Geography Education: a US Perspective", *International Research in Geographical and Environmental Education* 24/1 (2015), 6.

³ Seçil Alkış, "Turkish Geography Trainee Teachers' Perceptions of Geography", *International Research in Geographical and Environmental Education* 18/2 (2009), 121.

⁴ Coğrafya yaygın olarak fiziki ve beşeri coğrafya olarak sınıflandırılmaktadır. Bk. Gillette, "The Nature and Process of Science and Applications to Geography Education: a US Perspective", 6.

⁵ Seçil Şenyurt, "Turkish Primary Students' Perceptions of Geography", *Journal of Geography* 113/4 (2014), 160.

⁶ Sun vd., "Issues and Challenges of Incorporating Time and Temporality in Human Geographical Analysis", 489.

Coğrafyanın insan algısı üzerindeki etkisi önemlidir. Nitekim küçük ölçekte yapılan bir çalışmada mikro çevre değişkenlerinin dahi insanın duygularını etkileyebildiği tespit edilmiştir.⁷ Bu bağlamda sıcaklık, gürültü, hava kirliliği, nüfus yoğunluğu ve ilgi çekici noktalar gibi faktörler bireylerin birtakım duygularını etkileyebilmektedir.⁸ Örneğin sıcaklığın anlık mutlulukla anlamlı şekilde pozitif ilişkili olduğu, gürültünün ise anlık mutlulukla anlamlı şekilde negatif münasebeti bulunduğu bir modellemede tespit edilmiştir.⁹ Bu bilgileri göz önünde bulundurduğumuzda duygu dünyasının değişimine etki edebilen coğrafya, bireylerin tutum ve davranışlarının şekillenmesinde hatta insanların sanatsal, toplumların ise kültürel altyapısında rol oynayabilir çıkarımında bulunabiliriz. Coğrafya, ayrıca insanların yaşadığı fiziksel çevreyi ve bu çevrenin sunduğu olanakları etkiler. Bu da insanların düşünce, değerler, inançlar ve davranışlarını şekillendirir.

İnsanın etrafı ile olan ilişkisi aynı zamanda kendi zihnindeki dünya imajına da dayanmaktadır. Nitekim John K. Wright'ın 1947 yılında Association of American Geographers'da yaptığı açılış konuşmasını "Bilinmeyen ülkeler-terra incognite- içindeki en çekicisi insanların kafaları ve yüreklerinde yatandır." ifadeleriyle bitirmesi aslında bu olguya yapılmış vurgulu bir ifadedir.¹⁰ Ancak "bilinmeyen ülke" ile dışardaki gerçek dünya coğrafya ile tam tamına denk düşmemektedir.¹¹ Zira dışarıda duran nesnel çevre ile zihinlerde oluşturulan subjektif dünya her zaman mutabık değildir. Nitekim siyasi yorumcu Walter Lippmann (1974), "dışarıdaki dünya"yı "kafamızdaki resimler"den ayırt etmiş; kafamızdaki resimlerin bizim algılarımıza, önyargılarımıza ve eksik anlamalarımıza dayandığını ifade etmiştir.¹² Bu ikisi arasındaki gerilimi hafifletecek olan kavram "çevresel algı" kavramıdır. Çevresel algı, kişilerin duyguları yoluyla çevreden uyarıcı olarak dünya hakkında bilgi edinme olgusudur.¹³ Bu bağlamda farklı insanlar aynı uyarıcıya farklı yollardan tepki verebilmektedirler. Bu bilgilere ilave olarak kişiler zihinlerinde, daha önceden edindiği birtakım bilgiler ve deneyimler hatta kendi hayal güçleri vasıtasıyla oluşturduğu bir "çevre imajı" taşımaktadırlar.¹⁴ Netice itibarıyla içinde yaşanılan dünya her şeyiyle zihindeki doğa ve insan imajlarını beslemektedir. Aynı zamanda kişisel deneyimlerin oluşturduğu bu ortamlar ya da David Lowenthal'in tabiriyle "özel coğrafyalar"¹⁵ çevrenin kültürler arasında farklı şekillerde algılanmasını da teşkil etmektedir.

İnsanlar algılarına göre davranışta buldukları "davranışsal çevre" oluşturmaktadırlar.¹⁶ Davranışsal çevre ise bireylerin çevrelerini kendi tutumları, inançları, algıları ve tercihleri açısından değerlendirdikleri; hedeflerini formüle ettikleri ve daha sonra çevrelerindeki benzersiz fırsatlar ve kısıtlamalar göz önüne alındığında bunları gerçekleştirmek için ellerinden gelen en iyi şekilde hareket etmeyi seçtikleri yerdir.¹⁷ Ayrıca insanlarda kendi mekânsal çevreleri hakkında bilgi topladıkları, onları depoladıkları, bu bilgileri organize ettikleri bilişsel veya zihinsel

⁷ Lingling Su vd., "The Impact of Immediate Urban Environments on People's Momentary Happiness", *Urban Studies* 59/1 (2022), 142.

⁸ Su vd., "The Impact of Immediate Urban Environments on People's Momentary Happiness", 142.

⁹ Su vd., "The Impact of Immediate Urban Environments on People's Momentary Happiness", 149.

¹⁰ John K. Wright, "Terra Incognita: The Place of the Imagination in Geography", *Annals of the Association of American Geographers* 37/1 (1947), 1-15.

¹¹ Erol Tümertekin - Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan* (İstanbul: Çantay Kitabevi, 2019), 49.

¹² Walter Lippmann, *Public Opinion* (ABD: Transaction Publishers, 1998), 3 vd.

¹³ Tümertekin - Özgüç, *Beşeri Coğrafya*, 49.

¹⁴ Tümertekin - Özgüç, *Beşeri Coğrafya*, 49.

¹⁵ David Lowenthal, "Geography, Experience, and Imagination: Towards a Geographical Epistemology 1", *Annals of the Association of American Geographers* 51/3 (1961), 249.

¹⁶ Tümertekin - Özgüç, *Beşeri Coğrafya*, 50.

¹⁷ Gerard Rushton, "On Behavioral and Perception Geography", *Annals of the Association of American Geographers* 69/3 (1979), 463.

yeteneklerini kapsayan “zihin haritaları (cognitive maps, mental maps)” oluşmaktadır.¹⁸ Bu zihin haritaları zamana ya da dışarıdan gelen uyarıcılara bağlı olarak değişime açık olmakla birlikte yeniden zihinde oluşturulmaya müsait bir yapı arz etmektedir.¹⁹

İnsanlar çevrelerindeki coğrafi durumları zihinlerinde işlerken aynı zamanda çevreyi değerlendirmeye de tabi tutmaktadır. Mesela doğal afetler, seller, depremler, kuraklık insanları olumsuz anlamda etkilemekle birlikte onların tutumları her zaman bütün bunlardan sakınmak şeklinde cereyan etmeyebilir.²⁰ Örnek verecek olursak Karadeniz Bölgesi'nde her yıl sel meydana gelir ve selin neticesinde can kayıpları başta olmak üzere maddi kayıplar da yaşanır. Ancak sel yaşanan bölgelerde hala yaşam devam etmektedir. Ülkemizde 1999 Gölçük depreminde yaklaşık 17 bin, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremde yaklaşık 50 bin vatandaşımızı kaybettik. Ancak bu bölgelerde hayat devam etmektedir. Netice itibarıyla orada yaşayan insanlar buldukları yeri kendi evi gibi görmekte²¹ zihinlerinde oluşturdukları kendi mekânsal çevrelerini bu bölgeye dayandırmaktadırlar.

Yerler ve bölgeler arasında bir akış yani birbirine bağımlılık vardır. Bu bağımlılık ekonomik olduğu kadar toplumsal anlamda da vardır. Karşılıklı bağımlılığın coğrafyada önemini Gould (1991) “Bağlantısız bir şeyin coğrafyasını yapamazsınız. Bağlantı yoksa coğrafya da yoktur.”²² sözleriyle ifade etmiştir. Ancak mesafe arttıkça bölgeler arası hareketlilikte azalmanın olacağını²³ da ifade etmek gerekir. Bütün bunları dikkate aldığımızda mesafe bağlamında karşılıklı etkileşimler beraberinde mekânsal örgütlenmeyi de getirmektedir. Mekânsal örgütlenmeyi oluşturan dokular ise fiziksel, ekonomik, zamansal, algılanan gibi mesafelerden etkilenmekte; insanın bulunduğu bu doku içerisinde çevresini algılama şekli de davranışlarını²⁴ belirlemektedir (kabilecilik ve buna bağlı davranış bağlılığı ve benzerliği). Ayrıca insan doğal bir manzarayı kültürel bir manzaraya dönüştürerek davranışlarına, düşüncelerine, duygularına, tutum ve tercihlerine de yön verir.²⁵

Pek çok coğrafyacı bilimsel coğrafyanın insan deneyimlerini tamamen ele almada yeterli olmayacağını öne sürerek edebiyat metinleri, sanat çalışmaları ve diğer sübjektif kanıtları inceleme konusu yapmışlardır.²⁶ Bu coğrafyacılar aslında özünü insanlığın, insan düşünce ve fikirlerinin oluşturduğu “hümanistik coğrafya”yı uygulamaktadırlar.²⁷ Hümanistik coğrafya, kişinin öz bilincinin doğanın kendisi hakkında anlayış geliştirmesini, doğal manzaradan hümanistik bir yaklaşımla elde edilen perspektifi ve buna bağlı geliştirilen anlayışı inceler.²⁸ Ayrıca hümanistik coğrafya, insanların coğrafi davranışlarını inceleyerek onun dünyasının anlaşılmasını sağlamakla birlikte onların doğayla olan ilişkilerini, mekân ve yerle alakalı duyularını

¹⁸ Roger M. Downs - David Stea, *Maps in Minds, Reflections on Cognitive Mapping* (New York: Harper & Row, 1977), 6.

¹⁹ Alpaslan Aliağaoğlu, “Davranışsal Coğrafyaya Bir Örnek: Öğrenci Merkezli Balıkesir Şehir İmajı”, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/1 (2007), 40.

²⁰ Tümertekin - Özgüç, *Beşeri Coğrafya*, 56.

²¹ Tümertekin - Özgüç, *Beşeri Coğrafya*, 56.

²² Tümertekin - Özgüç, *Beşeri Coğrafya*, 63.

²³ Tümertekin - Özgüç, *Beşeri Coğrafya*, 71.

²⁴ Bu anlamda 1960'larda bir akım olarak Davranışsal Coğrafya teorisi ortaya çıkmıştır. Davranışsal Coğrafya insanın çevresini nasıl algıladığını ve bu algısının kendi davranışları üzerinde nasıl etki oluşturduğunu inceler. Bk. Edward F. Bergman, *Human Geography: Cultures, Connections and Landscapes* (ABD: Printice-Hall, 1995), 51.

²⁵ Bergman, *Human Geography*, 51.

²⁶ Bergman, *Human Geography*, 52.

²⁷ David Ley - Marwyn S. Samuels (ed.), *Humanistic Geography: Prospects and Problems* (London: Croom Helm, 1978), 1-15.

²⁸ Ley - Samuels, *Humanistic Geography: Prospects and Problems*, 1-15.

hatta fikirlerini de inceler.²⁹ Nitekim insan kendi duygu ve heyecan ölçütlerine göre coğrafi mekânı değerlendirmektedir.³⁰

Hümanistik coğrafya ve edebiyat arasındaki sıkı ilişki bağlamında edebiyat metinleri, geçmişte ve farklı kültürlerde kişilerin gerçeği nasıl algıladıkları ile ilgili deliller de sunmaktadır.³¹ Söz gelimi kar, şehirde yaşayanlar için sıradan bir fenomen olabilirken Eskimo'da bunu ifade edecek bir düzine kelime vardır.³² Duygular ve samimi deneyimler çoğu insan için belirsiz ve yönetilmezdir; ancak yazarlar ve sanatçılar onlara şekil vermenin yollarını bulmuşlardır.³³ Bu bağlamda aslında edebi sanatın bir işlevi de mahremiyete görünürlük kazandırmaktır.³⁴ Başka bir açıdan baktığımızda Lanegran 'ın (1972) tabiriyle iyi bir romancı, eserini kaleme aldığı alandaki halkın tanıtımına iyi bir giriş yapmakla birlikte onların buldukları yere karşı tavırlarını ve birbirleriyle ilgili fikirlerini de sunmaktadır.³⁵

Özetle, coğrafya insanlar, çevre ve mekân arasındaki ilişkileri inceleyen çok disiplinli bir alandır. Coğrafyanın kavramsal analizini ve anlamını anlamak, insan yaşamının çeşitli yönlerindeki rolünü kavramak için çok önemlidir. Coğrafyayı anlamak, insanlar, çevre ve mekân arasındaki karmaşık ilişkileri kavramak için de ayrıca önemlidir.

2. Câhiliye Şiiri-Coğrafya İlişkisi

Bölgesel edebî metinlerin o yerle ilgili insanların birtakım tutum ve algılarını yansıtmaya daha önce değinmiştik. Sanat, bir bakıma toplumsal hafızadan başka bir deyişle toplumun kültürel havzasında oluşturduğu zihin haritalarından beslenir. Bu havzada oluşan zihin haritaları insanın dış dünyasından bağımsız olamaz. Dış dünya ise aslında coğrafi unsurlardan oluşmaktadır. Coğrafya ve ona bağlı oluşumlar orada yaşayan insanların giyim kuşamlarından yeme içme alışkanlıklarına, ticari faaliyetlerinden gündelik hareketlerine kadar her şeyi baskın bir şekilde belirlemektedir. Bu bağlamda İslamiyet'in geldiği toplum coğrafyanın onlara sunduğu iklim ve yer şekillerinden, bunlara bağlı hububat ve habitattan etkilenmektedir. Onlar, yaşam tarzlarını onlara göre adapte etmektedir. Bu adaptasyon kişilerin sevinç, keder, heyecan, korku, cesaret gibi insani reflekslerini betimleyen cümlelerine de yansımaktadır. Bu olgudan sanat da beslenmekte gerek edebiyat olsun gerek şiir, coğrafyanın kendilerine sunduğu perspektifi satırlarına yansıtmaktadır.

²⁹ Tümertekin - Özgüç, *Beşeri Coğrafya*, 84.

³⁰ Bu tür değerlendirme şeklinin incelenmesi Beşeri Coğrafya'da "topophilia (doğa ya da yer sevgisi)" olarak adlandırılmaktadır. Bk. Yi-Fu Tuan, *Topophilia: A Study Of Environmental Perception, Attitudes And Values* (New Jersey: Englewood Cliffs, 1974), 92 vd.

³¹ Yi-Fu Tuan, *Space and Place: The Perspective of Experience* (ABD: University of Minnesota Press, 2001), 202.

³² Tuan, *Space and Place*, 202.

³³ Tuan, *Space and Place*, 202.

³⁴ Tuan, *Space and Place*, 162.

³⁵ Tümertekin - Özgüç, *Beşeri Coğrafya*, 88.

2.1. Câhiliye Şiirindeki Belli Başlı Coğrafi Unsurlar

Câhiliye dönemi, İslâm öncesi Arabistan'ın tarihi ve kültürel bir dönemidir. Bu dönemde Araplar, coğrafi mekanlara,³⁶ doğal manzaralara,³⁷ coğrafi yer isimlerine,³⁸ dağlara,³⁹ tepelere,⁴⁰ ovalara,⁴¹ vadilere,⁴² nehirlere/ derelere,⁴³ su kaynaklarına,⁴⁴ denizlere⁴⁵ ve buna bağlı gemilere,⁴⁶ çöle,⁴⁷ deveye,⁴⁸ yağmura,⁴⁹ buluta,⁵⁰ şimşeğe,⁵¹ kumullara,⁵² yıldızlara⁵³ vs. şiirlerinde yer vermişlerdir. Bazı şairler, Arap yarımadasının iklimi hakkında da bilgi vermişler;⁵⁴ şiddetli sıcaklardan⁵⁵ ve rüzgarlardan⁵⁶ bahsetmişlerdir. Ayrıca şairler Arabistan Yarımadası'nın farklı kabilelerinin yaşadığı bölgeleri,⁵⁷ kuyuları,⁵⁸ hurma bahçelerini,⁵⁹ ağaç, bitki ya da meyve türünü,⁶⁰ şiirlerinde anlatmışlardır. Ayrıca bu şiirlerde doğal afetlere de yer verilmiştir.⁶¹ Câhiliye dönemi şairleri ayrıca, Arap yarımadasının diğer bölgeleri ve komşu ülkeler⁶² hakkında da birtakım bilgiler vermiş; hatta bu şiirlerde Suriye, Yemen, Irak ve diğer bölgelerin dağları,⁶³ dahi yer almıştır.

2.2. Câhiliye Şiirinde Coğrafyanın İnsan Açısından Önemi

Genel olarak, câhiliye şiiri, Arap yarımadasının coğrafyası hakkında zengin ve ayrıntılı bir görünüm sunmaktadır. Şairler, coğrafyanın doğal güzellikleriyle birlikte, insanların yaşamını nasıl etkilediği hakkında da bilgi vermektedirler. Bunun yanı sıra şairler, coğrafyanın zorlu doğal

³⁶ İmruülkays b. Hucr, *Dîvânü İmruülkays* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2004), 22; Ebû Amr Tarafe b. el-Abd, *Dîvânü Tarafe b. el-'Abd* (Bertrand, 1900), 8.

³⁷ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 146; Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 17; Ebû 'Abbas Sa'leb, *Şerhu Şi'ri Züheyr b. Ebî Sülmâ*, thk. Fahreddin Kabâve (Dimeşk: Mektebetü Hârûn er-Reşîd li't-tevzî', 2008), 22; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allakatü Lebîd b. Rebi'a* (Abu Dabi: Dâru'l-kütübî'l-vataniyye, 2012), 19, 43; 'Antere b. Şeddâd, *Dîvânü 'Antere b. Şeddâd* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2004), 13; el- Hâris b. Hillize, *Mu'allakatü'l- Hâris b. Hillize* (Abu Dabi: Dâru'l-kütübî'l-vataniyye, 2012), 37.

³⁸ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 21, 26; Sa'leb, *Şerhu Şi'ri Züheyr b. Ebî Sülmâ*, 16, 19.

³⁹ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 25, 65; Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 37; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 19; 'Amr b. Kulsûm, *Mu'allakatü 'Amr b. Kulsûm* (Abu Dabi: Dâru'l-kütübî'l-vataniyye, 2012), 41, 51; el- Hâris b. Hillize, *Mu'allaka*, 45.

⁴⁰ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 44; Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 12; Sa'leb, *Şerhu Şi'ri Züheyr b. Ebî Sülmâ*, 19; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 57.

⁴¹ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 68; Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 17; 'Amr b. Kulsûm, *Mu'allaka*, 43.

⁴² İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 51; Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 6; Sa'leb, *Şerhu Şi'ri Züheyr b. Ebî Sülmâ*, 20; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 23.

⁴³ Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 19, 33.

⁴⁴ 'Antere b. Şeddâd, *Dîvân*, 15.

⁴⁵ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 44; 'Amr b. Kulsûm, *Mu'allaka*, 69.

⁴⁶ Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 6; 'Amr b. Kulsûm, *Mu'allaka*, 69.

⁴⁷ Tarafe Muallakasının 40. beyitinde çöl yolculuğunun zorluğundan bahsetmektedir. Bk. Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 22.

⁴⁸ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 26, 27, 29; Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 10, 11; Sa'leb, *Şerhu Şi'ri Züheyr b. Ebî Sülmâ*, 25, 31; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 33; 'Amr b. Kulsûm, *Mu'allaka*, 27; 'Antere b. Şeddâd, *Dîvân*, 11, 12; el- Hâris b. Hillize, *Mu'allaka*, 25.

⁴⁹ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 64-67; Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 12, 19; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 21, 39; 'Antere b. Şeddâd, *Dîvân*, 13.

⁵⁰ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 63, 146; Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 29; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 21, 39; 'Antere b. Şeddâd, *Dîvân*, 13; el- Hâris b. Hillize, *Mu'allaka*, 31.

⁵¹ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 63; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 21.

⁵² İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 32; Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 8; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 53; 'Amr b. Kulsûm, *Mu'allaka*, 65.

⁵³ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 36, 50, 137; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 57.

⁵⁴ Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 12; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 45.

⁵⁵ Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 45; 'Antere b. Şeddâd, *Dîvân*, 16; el- Hâris b. Hillize, *Mu'allaka*, 25.

⁵⁶ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 22, 25; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 39; 'Amr b. Kulsûm, *Mu'allaka*, 57.

⁵⁷ Sa'leb, *Şerhu Şi'ri Züheyr b. Ebî Sülmâ*, 23; 'Amr b. Kulsûm, *Mu'allaka*, 33; 'Antere b. Şeddâd, *Dîvân*, 11, 12; el- Hâris b. Hillize, *Mu'allaka*, 35, 53-55.

⁵⁸ 'Antere b. Şeddâd, *Dîvân*, 19; el- Hâris b. Hillize, *Mu'allaka*, 45.

⁵⁹ Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 69; el- Hâris b. Hillize, *Mu'allaka*, 38-39.

⁶⁰ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 23, 27, 29, 44, 45, 69; Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 7, 9, 21; Sa'leb, *Şerhu Şi'ri Züheyr b. Ebî Sülmâ*, 21; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 23, 29; 'Amr b. Kulsûm, *Mu'allaka*, 39; 'Antere b. Şeddâd, *Dîvân*, 16; el- Hâris b. Hillize, *Mu'allaka*, 21.

⁶¹ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 25, 54, 66-67; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 25; el- Hâris b. Hillize, *Mu'allaka*, 31.

⁶² Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 6, 19; Sa'leb, *Şerhu Şi'ri Züheyr b. Ebî Sülmâ*, 28; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 35; 'Amr b. Kulsûm, *Mu'allaka*, 21, 29; el- Hâris b. Hillize, *Mu'allaka*, 19, 35, 45.

⁶³ Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 35.

koşullarının Arap yarımadasındaki yaşamını nasıl etkilediğine dair ipuçları da vermektedirler.⁶⁴ Örneğin, şairler sık sık çöl koşullarını ve sıcaklıklarını şiirlerinde anlatmaktadırlar.⁶⁵

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere câhiliye dönemi şairleri doğanın sunduğu zorlukları ve güzellikleri ve bunların insanların hayatını nasıl etkilediğini şiirlerinde gösterirlerdi. Örnek verecek olursak el-Hâris b. Hillize oldukça kalabalık olup üzerlerine gelen düşman ordusunu ve onlara karşı duyduğu endişeyi zirvesi bulutları yaran kara yüce dağlara gönderilen felakete benzetmektedir.⁶⁶ Ayrıca İmru'lkays sevdiğinin kuşağındaki değerli taşları Süreyya/Ülker yıldızına benzetmektedir.⁶⁷ Bu da coğrafi unsurların kişilerin iç duygu yoğunluklarını söze dökmeye onlara yardımcı olduklarını gösterir niteliktedir. Ayrıca bazı coğrafi yerler cinsel manada kadının vücudunu betimlemede de kullanılmıştır.⁶⁸ Ayrıca hurma ağacının dallarını şair sevdiği kızın saçlarını betimlemek için kullanmıştır;⁶⁹ sevdiğinin sırtını da üzerinde meyve çekirdeği dövülen düz bir taşa benzetmektedir.⁷⁰ Ayrıca devenin Rum ustalar tarafından yapılmış sağlam köprüye benzetilmesi⁷¹ kültürel coğrafya bağlamında Rum duvar ustalarıyla etkileşim halinde olduklarını gösterir bulgulardandır. Bu bağlamda Şam kâğıdı ve Yemen kösesinin şiirde yer alması⁷² hem kültürel hem de ticari bölgesel etkileşim bakımından coğrafyanın insan açısından önemini gösterir niteliktedir.

Coğrafyanın ticari yolculuklara müsait olması, bu tür ticaretten kendi kullanımlarına sundukları Hint kılıcı⁷³ ve Yemenli ünlü mızrak ve kılıç ustası Semher'in mızrak ve keskin kılıcından bahsedilmesi⁷⁴ ayrıca Yemen yapımı tolga, miğfer ve zırhtan söz edilmesi⁷⁵ hatta bunların şiirde muhtelif söz sanatları ve betimlerle anlatılması, dahası onların güçlerini dile getirmeleri coğrafyanın doğrudan etkilediği ticaretin insanın sanatını oluşturmasında insan açısından ne denli önemli olduğunu gösterir mahiyettedir.

Tarafe'nin muallakasında on birinci beyitten itibaren kırk dördüncü beyite kadar⁷⁶ devesini muhtelif söz sanatları ve teşbihlerle anlatması; Amr b. Kulsûm'un sevgilisinden ayrılması sebebiyle duyduğu ızdırabı yavrusunu kaybeden devenin inlemesine benzetmesi;⁷⁷ 'Antere'nin kendisinden çok uzakta kalmış sevgilisi 'Able'ye kavuşmak için sütü kesilsin diye lanetlenmiş deveden onu sevdiğine götürmesini istemesi⁷⁸ aslında coğrafyanın ve insanların hayatını kolaylaştıran ona bağlı unsurların insan açısından ne denli önemli olduğunu gösterir türdendir.

3. Kur'ân-Coğrafya İlişkisi

Buraya kadar yapmaya çalıştığımız şey Kur'ân'ın indiği toplumun kendilerini kuşatan dünyayı anlamının ve yorumlamanın bir vasıtası olarak coğrafi kavramları kullanan insanların

⁶⁴ Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 24; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 67.

⁶⁵ Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 22; Lebîd b. Rebi'a, *Mu'allaka*, 45.

⁶⁶ el-Hâris b. Hillize, *Mu'allaka*, 31.

⁶⁷ İmru'lkays b. Hucr, *Dîvân*, 36.

⁶⁸ İmru'lkays b. Hucr, *Dîvân*, 39.

⁶⁹ İmru'lkays b. Hucr, *Dîvân*, 43.

⁷⁰ İmru'lkays b. Hucr, *Dîvân*, 59.

⁷¹ Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 16.

⁷² Şam kâğıdı bi tür akasya türü ile dabaklanmış kâğıt çeşitidir. Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 19.

⁷³ Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 38.

⁷⁴ 'Amr b. Kulsûm, *Mu'allaka*, 35; 'Antere b. Şeddâd, *Dîvân*, 18.

⁷⁵ 'Amr b. Kulsûm, *Mu'allaka*, 57.

⁷⁶ Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 10-24.

⁷⁷ 'Amr b. Kulsûm, *Mu'allaka*, 27.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâtî's-seb'*, thk. Lecnetü't-Tahkik fi'd-Dâri'l-Alemiyye (Beyrut: Dâru'l-Alemiyye, 1993), 134.

weltanschauung'unu⁷⁹ yani dünya görüşünü anlayabilmek amacıyla o dilin coğrafi anlamda anahtar terimleri üzerindeki analitik bir çalışmadır. Burada üstünde durduğumuz şey bir toplumun kendisi için üretip belirginleştirdiği coğrafi kültürel kavramlardır. Aslında bir toplumun oluşturduğu kavramlar o ulusun dünya görüşünü yansıtmaktadır. Artık Kur'ânî weltanschauung'a⁸⁰ başka bir tabirle Kur'ânî dünya görüşüne yani Kur'ân'ın âlem tasavvuruna geçebiliriz. Bu anlamda Kur'ân coğrafi içerikleri işlerken somut, canlı ve dinamik bir ontolojik düzey oluşturmaktadır. Kur'ân oluşturduğu bu düzeyde muhataplarını her daim tefekkür etmeye, bunun neticesinde de onları tevhîd inancında sabit kılmaya çalışmaktadır. Kur'ânî dünya görüşünün oluşmasında rol oynayan her bir kavram hiçbir şekilde ilk defa icat edilmiş değerler, bilakis neredeyse hemen hepsi İslâm-öncesi dönemlerde şu veya bu şekilde kullanılıyorlardı.⁸¹ Netice itibarıyla Kur'ân nâzil olduğu dönemdeki mevcut dünya görüşünü Kur'ânî bir dünya görüşüne tebdil etmeyi amaçlamaktadır.

3.1. Kur'ân'ın Coğrafya'ya Bakışı ve Kur'ân'daki Belli Başlı Coğrafi Unsurlar

Kur'ân-ı Kerîm pek çok yerinde coğrafyaya dair unsurlara yer vermektedir. Bu bağlamda coğrafi mekanlar, yer isimleri,⁸² çöl,⁸³ dağlar,⁸⁴ ovalar,⁸⁵ vadiler,⁸⁶ denizler,⁸⁷ nehirler,⁸⁸ yağmur,⁸⁹ bulut,⁹⁰ şimşek,⁹¹ rüzgâr,⁹² vs. Kur'ân'da yer almaktadır. Bu unsurları kısaca kategori edecek olursak Kur'ân'da yerle ve gökle ilgili pek çok coğrafi unsur yer almaktadır. Nitekim yerin döşek göğün bina,⁹³ göğün yedi semâvât olarak yaratılması,⁹⁴ göklerin gaybının olduğu,⁹⁵ göklerin ve yerin yoktan yaratılmış olması,⁹⁶ yön tayini için yıldızların yaratılmış olması,⁹⁷ gece ve gündüzün ardalanması,⁹⁸ takımyıldızlarının varlığı⁹⁹, dünya seması,¹⁰⁰ yerin içinde ağırlıkların olması,¹⁰¹ gibi durumların varlığı bu unsurlara örnek olarak verilebilir. Kur'ân, ayrıca coğrafyanın doğrudan etkili olduğu yerin ve göğün aslında birlikte bitirdiği ürünlere de yer vermektedir. Bu bağlamda hurma,¹⁰² üzüm,¹⁰³ zeytin,¹⁰⁴ nar,¹⁰⁵ muz,¹⁰⁶ kiraz,¹⁰⁷ ve pek çok meyve çeşidi Kur'ân'da yer

⁷⁹ Weltanschauung, insanın var olan her şey hakkındaki bütün tasavvurları, dünya görüşü ve dünyayı kavrayış tarzı anlamlarına gelmektedir. Bu kavram hakkında detaylı bilgi için bk. Fatih Özkan, "Dünya Görüşü Öğretisi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2012), 11-28.

⁸⁰ Bu anlamda detaylı bir inceleme için bk. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2014).

⁸¹ Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, 35-36.

⁸² Âl-i İmrân 3/96; Tevbe 9/25; İbrâhim 14/37; Neml 27/22; Ahzâb 33/13; Beled 90/1.

⁸³ Yûsuf 12/100; Nûr 24/39.

⁸⁴ Nahl 16/16.

⁸⁵ A'râf 7/74.

⁸⁶ Enfâl 8/42; Tevbe 9/121; İbrâhim 14/37; Tâhâ 20/12.

⁸⁷ Bakara 2/50; Mâide 5/96; En 'âm 6/59; Yûnus 10/22.

⁸⁸ Nisâ 4/13; En'âm 6/6; Ra'd 13/3; İbrâhim 14/32.

⁸⁹ Bakara 2/19; Nisâ 4/102; Hûd 11/52.

⁹⁰ Bakara 2/57; A'râf 7/57; Ra'd 13/12; Rûm 30/48.

⁹¹ Ra'd 13/12.

⁹² Rûm 30/48.

⁹³ Bakara 2/22; Kâf 50/6.

⁹⁴ Bakara 2/29.

⁹⁵ Bakara 2/33.

⁹⁶ Bakara 2/117.

⁹⁷ En'âm 6/97; Nahl 16/16.

⁹⁸ A'râf 7/54.

⁹⁹ Hicr 15/16; Furkân 25/61.

¹⁰⁰ Saffât 37/6.

¹⁰¹ Ra'd 13/3.

¹⁰² Bakara 2/266; En'âm 6/99; Ra'd 13/4; Nahl 16/11; İsrâ 17/91; Kehf 18/32.

¹⁰³ En'âm 6/99; Nahl 16/11; İsrâ 17/91.

¹⁰⁴ En'âm 6/99; Nûr 24/35; 'Abese 80/29.

¹⁰⁵ En'âm 6/141; Rahmân 55/68;

¹⁰⁶ Vâkı'a 56/29.

¹⁰⁷ Vâkı'a 56/28.

almaktadır.¹⁰⁸ Ayrıca bitki/sebze türünden reyhan,¹⁰⁹ salatalık, sarımsak, mercimek, soğan,¹¹⁰ ve zencefil¹¹¹ de Kur'ân'da yer almaktadır.

Kur'ân, doğal güzelliklerin yanında doğal afetlere de bünyesinde yer vermektedir. Nitekim Lût kavmine şiddetli yağmur azabının isabet ettirilmesi,¹¹² Semûd kavmine kuvvetli bir deprem isabet ettirilip dizleri üzerlerinde suçluların helak edilmiş olması,¹¹³ Hz. Nûh'un halkından haksızlık edenlerin tufanla helak edilmiş olması,¹¹⁴ Âd kavminin kibirlenmeleri sebebiyle günlerce süren şiddetli rüzgarla helak edilmiş olması,¹¹⁵ Kur'ân'ın doğal afetlere yer verdiğine örnek olarak gösterilebilir. Özetle söylemek gerekirse Kur'ân, birer doğa olayı olup doğrudan coğrafyayı ilgilendiren deprem, şiddetli rüzgarlar, tufan, şiddetli yağmurlar gibi doğal afetlere de âyetlerinde yer vermektedir.

Kur'ân, Araplar için müstesna bir yere sahip deveye de bünyesinde yer vermektedir. Bu bağlamda muhtelif âyetlerdeki (إبل),¹¹⁶ (ناقة),¹¹⁷ (جمل),¹¹⁸ (هيم),¹¹⁹ (بحيرة)- (سائية)- (وصيلة)- (حام),¹²⁰ (عشار),¹²¹ (جمالة),¹²² (عير),¹²³ (بعير),¹²⁴ (بدن),¹²⁵ (ضامر),¹²⁶ olmak üzere farklı özelliklere sahip deve isimleri İlâhî mesajın kendi kontekstine uygun bir biçimde geçmektedir. Görüldüğü üzere Kur'an, antik Arap'ın deve hakkında kendi kültür havzasında geliştirdiği kavramaları dikkate alarak vermek istediği mesaja odaklanmaktadır. Çöl hayatı yaşayan Araplar bakımından başta ekonomik olmak üzere tüm alanlarda önemli bir yer tutan, hatta Araplar için bir nevi yaşam kaynağı mesabesinde olan, onların edebiyatına nüfuz eden hatta tabir yerindeyse her taşın altından çıkıveren,¹²⁷ coğrafya ve ona bağlı bir unsur olup antik Araplar bakımından anahtar bir kavram haline gelen deve motifine Kur'an sessiz kalmayarak mesajının gücünü artırmak bakımından bu kavramları bünyesine yerleştirmiştir.

3.2. Kur'ân'da Coğrafyanın İnsan Açısından Önemi

İnsan yeryüzünde iskân etmektedir. Doğal olarak insan, onu çepeçevre kuşatan atmosfere ve ona sağlam bir zemin sunan yeryüzüne temas etmektedir.¹²⁸ İnsanı kendisine misafir eden doğal ortam, fiziki potansiyeli ile onu etkisi altına alıp onu yönlendirmektedir.¹²⁹ Bu hakikatten hareketle, Yüce Allah dünyayı insanın yaşamı için en elverişli halde yaratmıştır. Nitekim *O, gökleri*

¹⁰⁸ Bakara 2/22; Nahl 16/69; Mü'minün 23/19.

¹⁰⁹ Rahmân 55/12,

¹¹⁰ Bakara 2/61

¹¹¹ İnsân 76/17.

¹¹² A'râf 7/84.

¹¹³ A'râf 7/78.

¹¹⁴ 'Ankebût 29/14.

¹¹⁵ Fussilet 45/15-16.

¹¹⁶ En'am 6/144; Gâşiye 88/17.

¹¹⁷ A'râf 7/73,77; Hüd 11/64, İsrâ 17/59; Şu'ârâ 26/155; Kamer 54/27; Şems 91/13.

¹¹⁸ A'râf 7/40.

¹¹⁹ Vâkı'a 56/55.

¹²⁰ Mâide 5/103.

¹²¹ Tekvîr 81/4.

¹²² Mürselât 77/33.

¹²³ Yûsuf 12/70, 82, 94.

¹²⁴ Yûsuf 12/65, 72.

¹²⁵ Hacc 22/36.

¹²⁶ Hacc 22/27.

¹²⁷ Mehmet Sıddık Özalp, *Arap Dilinde Deve Literatürü*, ed. Recep Çelik (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 75.

¹²⁸ Ra'd 13/3.

¹²⁹ Ali Selçuk Biricik, "Kur'ân ve Coğrafya", *Kur'ân ve Tefsir Tartışmaları II*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001), 192.

ve yeri gerektiği gibi yaratmıştır...¹³⁰, O, yerde ne varsa hepsini sizin için yaratmıştır...¹³¹ âyetleri¹³² bu gerçeğe işarettir. Bu bağlamda göklerin ve yerin yaratılışının ilk safhasında yapışık olup sonradan ayrılması,¹³³göğün ilk etapta duman halde bulunması,¹³⁴ onun genişlemekte olduğu,¹³⁵göğün yedi kat¹³⁶ olup direksiz (ya da göremeyeceğimiz direklerle) yaratıldığı,¹³⁷yerin de aynı şekilde yedi katman olarak yaratıldığı,¹³⁸ güneş sistemi ve yakın göğün inşa edildiği,¹³⁹yeryüzünün insanların yaşamasına elverişli hale getirildiği,¹⁴⁰insanların yerin bitirdiklerinden rızıklanması,¹⁴¹ dağların adeta kazık gibi işleve sahip olması,¹⁴² denizlerin ve buna bağlı gemilerin insanın yararına dair fonksiyonu,¹⁴³ gecenin insanın dinlenmesi için karanlık, gündüzün ise onun rahatça çalışıp kazanabilmesi için aydınlık olarak yaratılması,¹⁴⁴ yağmurun gıda temini bakımından fonksiyonu,¹⁴⁵ suyun gökten yere inip yerin içinde depolanıp yeraltı su kaynaklarını oluşturarak tekrar yüzeye çıkışını ifade eden bir hidrolojik döngünün varlığı,¹⁴⁶ göklerin ve yerin her yönüyle insanın yaşamasına en uygun bir biçimde yaratılmış olduğunu göstermektedir. Burada dikkat çekmemiz gereken şey bütün bu sistem aslında insan içindir. Başka bir deyişle yeryuvarının muhteşem bir mimaride ve mükemmel doğal özellikleriyle yaratılmış olması insanların huzur içinde iskân edebilecekleri mekânların¹⁴⁷ varlığı aslında insanoğlu içindir. İşte Kur'ân bu ve benzeri pek çok âyette coğrafyanın insan açısından önemine detaylı bir şekilde temas etmektedir.

3.3. Kur'ân-ı Kerîm'in Coğrafi Unsurlara Yer Vermesindeki Asıl Gaye ve Erken Dönem Coğrafya Algısında Kur'ân'ın Kurucu Rolü

Kur'ân yeni bir kültür ocağı kurmaktadır. Coğrafya açısından meseleyi dikkate aldığımızda Kur'ân muhataplarının bu konuda ürettikleri müktesebâtı yeniden kendi perspektifinden yansıtarak kurmuş olduğu kültür ocağından artık kültürel bir yayılma edinmektedir. Aslında Kur'ân muhataplarının coğrafi unsurlara bakışları hususunda onların mevcut algılarını dönüştürerek onları bilinçli olarak kültürel değişime tabi tutmaktadır. Netice itibarıyla Kur'ân egemen bir kültür yani yeni bir kültür âlemi oluşturmaktadır. Esasında *Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerineyken (her zaman) Allah'ı hatırlarlar; göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler (ve şöyle derler:)* “*Rabbimiz! Sen bunu batıl olarak (boş yere) yaratmadın. Sen yücesin. Bizi cehennem azabından koru!*”¹⁴⁸âyeti bu durumu teyit etmektedir. Câhiliye dönemi şiirinde genel manada coğrafi unsurlara dair düşünme perspektifi olmakla birlikte yer ve göğe dair birtakım öğeler daha çok, aşk, kahramanlık, öfke gibi nefsi durumları betimlemek için kullanılmıştır. Ancak, Kur'ân mevcut algıyı “onlar hakkında düşünme”ye tebdil ederek düşünsel bir etkinlik

¹³⁰ Ahkâf 46/3; Teğâbun 64/3.

¹³¹ Bakara 2/29.

¹³² Yeryüzünde bulunan bütün nimetlerin insanın faydalanması için yaratıldığına dair bk. Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akîdeti ve Şerîati ve'l-Menhec* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2009), 1/127.

¹³³ Enbiyâ 21/30.

¹³⁴ Fussilet 41/11

¹³⁵ Zâriyât 51/47.

¹³⁶ Bakara 2/29; İsrâ 17/44; Fussilet 41/12; Talâk 65/12; Mülk 67/3; Nüh 71/15.

¹³⁷ Ra'd 13/2; Lokmân 31/10.

¹³⁸ Yeryüzü tabakaları Kur'ân'da sadece bu âyette ifade edilmektedir. Bk. Talâk 65/12.

¹³⁹ Enbiyâ 21/32.

¹⁴⁰ Bakara 2/29; Zâriyât 51/48; Rahmân 55/10; Nüh 71/19-20;

¹⁴¹ 'Abese 80/26-31.

¹⁴² Nebe' 78/6.

¹⁴³ Lokmân 31/31; Şûrâ 42/32-33; Rahmân 55/22, 24.

¹⁴⁴ Rûm 30/23; Mü'min 40/61.

¹⁴⁵ A'râf 7/57.

¹⁴⁶ Zümer 39/21.

¹⁴⁷ Biricik, “Kur'ân ve Coğrafya”, 212.

¹⁴⁸ Âl-i İmrân 3/191.

başlatmakta;¹⁴⁹ netice itibariyle de varılacak noktanın Allah'ın kudretinin¹⁵⁰ ve O'ndan başka hiçbir şeye kulluk etmemelerinin farkında olmaları gerektiğini¹⁵¹ işaret etmektedir. Burada dikkat çekmemiz gereken husus Kur'ân'ın dönüştürücü ve geliştirici etkisidir. Nitekim Ankebût sûresinin 61. ve 62. âyetlerinden referansla Câhiliye döneminde de göklerin, yerin, güneşin ve ayın yaratıcısının Allah olduğu; O'nun gökten su indirme kudretine sahip olduğu bilinmekteydi. Ancak onların bu bilincine rağmen şirk koşmaları eleştirilmekte; yukarıda zikrettiğimiz âyetle aslında tefekküre vurgu yapılarak gökler ve yerlere bağlı unsurlar hakkında düşünerek¹⁵² bunların otoritesinin yegâne sahibinin Allah olduğu bilinci oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Kur'ân'ın mevcut coğrafya algısını dönüştürmesi hususunda birkaç örnek sunmak istiyoruz. Bu örneklerle geçmeden önce meseleye yaklaşımımızın doğru anlaşılması bakımından ön bilgi vermeyi uygun görmekteyiz. Vereceğimiz örnekleri, Kur'ân'dan ilgili âyetler üzerinden Câhiliye şiirindeki benzer ifadelerin karşılaştırılması şeklinde okumak anakronistik bir yönelime sebebiyet verebilir. Nitekim şiirdeki bağlam ve zaman ile, Kur'ân'daki coğrafi unsurların nâzil olduğu âyetlerin dönemi ve onların bağlamı farklıdır. Bu sebeple maksadımız kıyas ve karşılaştırma olmayıp söylemek istediğimiz şey coğrafyaya dair kullanımlar Kur'ân öncesi dönemde de olmakla birlikte Kur'ân'ın mevcut bakiyeyi kullanıp muhataplarının temas ettiği coğrafi unsurları metnine yansıtarak¹⁵³ onların başka anlamda kullandığı bu içerik üzerinden oluşturduğu tevhit temelli Allah tasavvurudur. Şimdi bu husustaki bazı örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

Câhiliye dönemi şiirinde İmruülkays, atının güçlü maharetlerini ifade etmek için atını selin yüksekten yuvarladığı kayaya benzetmektedir.¹⁵⁴ Kur'ân'da benzer ancak gayesi farklı olan *Allah'a saygısından yuvarlanan taşlar*¹⁵⁵ olgusuna vurgu vardır. Nitekim Yüce Allah İsrailoğulları'nın nankörlükleri bağlamında onlara verdiği muhtelif nimetler sonrasında her seferinde aynı tavrı sergilediklerini ifade ederek kendilerinin kalplerinin kaya gibi katılaştığını ifade etmektedir.¹⁵⁶ Ancak âyetin devamında "Allah'a saygısından yuvarlanan taşlar" ifadesiyle âdetâ İsrâ 17/44. âyette ifade buyurulduğu üzere her şeyin Allah'ı övgüyle yücelttiği vurgulanmakta; hatta kimi taşların inançsızların kalplerinden dahi daha faydalı olduğu;¹⁵⁷ dahası taşların bile Allah'ın emirlerine boyun eğmiş oldukları, Allah'ın kendilerinden diledikleri şeyi yerine getirmede tereddüt etmedikleri belirtilmektedir.¹⁵⁸ Burada yuvarlanan taşlar ifadesiyle şiirdeki kullanım olan "gücü ifade etmek" benzerdir; ancak âyetin gayesi çok daha farklıdır. Âyette coğrafi olgular kullanılarak inanç bağlamında Yüce Allah'ın her şeyi yarattığına ve O'nun kudretine vurgu vardır.¹⁵⁹

Diğer örneğimiz bulutların ve onların oluşumlarıyla alakalıdır. İmruülkays, muallakasının yetmiş ile yetmiş dokuzuncu beyitleri arasında kat kat yığılmış bulutları ve bunlar arasından çıkan şimşegi mısralarına dökmekte; bulutların muhtelif dağlar üzerine yağmur yağdırmasını akabinde

¹⁴⁹ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 9/141.

¹⁵⁰ Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd Begavî Muhammed el-Ferrâ el-, *Me'âlimü't-tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevezî', 1997), 2/152.

¹⁵¹ Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Nûreddin Alî b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dimaşkî İbn Âdil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1419), 6/110.

¹⁵² Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 2/540.

¹⁵³ Emrah Dindi, *Kur'ân'da İslam Öncesi Kültür (Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 29.

¹⁵⁴ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 54.

¹⁵⁵ Bakara 2/74.

¹⁵⁶ Mehmet Okuyan, *Kur'ân: Meal-Tefsir (Geniş Açıklamalı)* (İstanbul: Halic Üniversitesi Yayınları, 2022), 28.

¹⁵⁷ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 1999), 2/178.

¹⁵⁸ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil* (Riyâd: Mektebetu Ubeykân, 1998), 1/287.

¹⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/139.

ise oluşan doğal afetleri kaleme almaktadır.¹⁶⁰ Şiirin bahsettiğimiz kısmında Allah tasavvuruna yönelik herhangi bir içerik mevcut değildir. Bulutların oluşumu, onların yağmur getirmesi ya da afet getirmesi kullanımları Kur'ân'da da geçmektedir.¹⁶¹ Ancak burada farklı olan nokta Yüce Allah'ın evrenin yegâne yaratıcısı, onu ma'mûr eden yegâne kudret olduğuna dair vurgudur. Ayrıca özellikle *...Böylece onun sayesinde (bulut sebebiyle oraya) suyu indirir ve bütün meyvelerden çıkarırız. İşte ölüleri de (topraktan) böyle çıkaracağız. Umulur ki (gerçeği) hatırlarsınız.*¹⁶² âyeti Kur'ân'ın coğrafi unsurları mevcut algıdan ne kadar farklı kullandığının ve muhataplarını ahiret hayatına dair yaşamın varlığına ikna etmeye çalışarak onların coğrafyaya dair bakış açılarını ne denli değiştirdiğini gösterir türdendir. Halbuki şiirde böyle bir kullanım yoktur. İnsanların bizzat kendilerinin şahit olduğu doğadaki bu dönüşüm, diriltimenin delilidir.¹⁶³ Kur'ân'ın oluşturmaya çalıştığı algı da budur.

Başka bir örneğimiz de Tarafe'nin sevdiği kızın diyarından ayrılırken bineklerin onun zihninde oluşturduğu görüntüdür. Tarafe, Ded vadisini geçen kabilesinin bineklerini ardına kayıklar takılmış gemilere benzetmektedir. Burada, bineklerin vadide yol bulup gitmesini gemilerin suyu yarmasına, bu görüntüyü de kumarbazın eliyle toprağı yarmasına/ayırmasına benzetmektedir.¹⁶⁴ Ancak Kur'ân'da bu kullanıma benzer bir şekilde Allah'ın nimetlerinden arayıp şükretme bağlamında geminin suyu yarıp gitmesi¹⁶⁵ ifadesi geçmektedir. Bu âyetin bağlamı ve bulunduğu konum dikkate alındığında Allah'a itaat, insanın yaratılış aşaması, Allah'ın kudreti, tatlı ve tuzlu su kaynakları geçmekte; nihayetinde ise Yüce Allah'a şükredilmesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Ancak şiirde böyle bir gaye yoktur. Oradaki bütün mesele şairin develerinin muhtelif özelliklerini metaforik bağlamda betimlemesidir. Halbuki Kur'ân muhataplarının gördüğü bu görüntüyü yani geminin suyun üstünde kalabilmesini tevhid inancı bağlamında işleyerek yerleşik algıyı Kur'ân'î bir dünya görüşüne hicret ettirmeyi amaçlamaktadır.

Bir diğer örneğimiz ise dağların fonksiyonuyla alakalıdır. Hz. Peygamber'in (s) yedinci kuşak dedesi Ka'b b. Luey'in cuma hutbesinde yer verdiği bilgiye göre dağların kazık gibi işlev görmesi¹⁶⁶ İslamiyet'ten çok önceki Arapların dahi Kur'ân'da sadece bir yerde geçen bu ifadeye¹⁶⁷ yabancı olmadıklarını göstermektedir. Hem Kur'ân'daki hem de hutbedeki kullanımlar nedeysel aynı şekildedir. Dağların fonksiyonuna dair kullanımın yanında Luey'in ifade ettiği şekliyle yerin beşik,¹⁶⁸ semanın tavan/bina,¹⁶⁹ gökteki yıldızların alamet/işaret oluşu¹⁷⁰ Kur'ân'da da geçmektedir. Câhiliye Araplarının gökyüzünü sanki çadırın tavanı gibi algılamalarına¹⁷¹ Kur'ân kayıtsız kalmayarak onların kâinatı algılama tarzını kendi metnine yansıtarak adeta çadırın tavanının çökmesini tutan bir direk var da düşmüyor dercesine¹⁷² *...Göğü de kendi izni olmadıkça yer üzerine düşmekten korumaktadır...*¹⁷³ âyetini zikretmektedir. Bu âyette ayrıca göğün -tıpkı direksiz çadır gibi- yıkılmaya ya da çökmeye meyilli olduğu; ancak Allah'ın izni olmadan

¹⁶⁰ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, 63-68.

¹⁶¹ Benzer mesajlar için bk. A'râf 7/57; Tâhâ 20/53; Nûr 24/43; Furkân 25/48-49; Neml 27/63; Fâtır 35/9.

¹⁶² A'râf 7/57.

¹⁶³ Okuyan, *Kur'ân: Meal-Tefsir (Geniş Açıklamalı)*, 385.

¹⁶⁴ Tarafe b. el-Abd, *Dîvân*, 7.

¹⁶⁵ Fâtır 35/12.

¹⁶⁶ Ahmed b. Ebî Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1995), 236.

¹⁶⁷ Nebe' 78/6-7.

¹⁶⁸ Tâhâ 20/53; Zuhuf 43/10; Nebe' 78/6-7.

¹⁶⁹ Bakara 2/22; Enbiyâ 21/32; Tûr 52/5; Nâzi'ât 79/28.

¹⁷⁰ Nahl 16/16.

¹⁷¹ Muhammed et-Tâhir İbn 'Âşûr, *Tefsiru et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dirâsetu't-Tünisiyye, 1984), 332.

¹⁷² Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gîrnâti el-Endelûsî, el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1993), 3/297.

¹⁷³ Hacc 22/65.

yıkılmayacağına da vurgu vardır.¹⁷⁴ Aslında câhiliye dönemi Arapları Allah'ın kudretini elbette bilmekteydiler. Ancak burada dikkat edilmesi gereken şey tevhit inancıdır. Nitekim onlara salık verilen şey yegâne kudret sahibinin Yüce Allah olduğudur.¹⁷⁵

Bütün bu varlıklar tevhit inancı için birer ikna malzemesi olarak kullanılmıştır. Nitekim ...*güneş, Ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, canlılar ve insanların birçoğu Allah için secde ediyor...*¹⁷⁶ âyeti bu durumu etkili bir şekilde vurgulamaktadır. Yukarıda da detaylı bir şekilde bahsettiğimiz unsurların ve ürünlerin varlığı botanik ya da astronomik bilgi verme amaçlı değildir. Bütün bunlardan maksat aslında tabiatla insan arasındaki ilgiden yola çıkarak Allah ile insan arasındaki bağlantıyı sağlamak içindir.¹⁷⁷ Dikkatle incelediğimizde görülecektir ki Kur'ân'daki coğrafi kullanımların hemen hepsinde merkezi konumda Yüce Allah vardır. O, resmin tamamına hakimdir. Bütün bu coğrafi detaya Allah ile insan arasındaki ontolojik ilişki nokta-i nazarından baktığımızda görülecektir ki yeryüzünde vuku bulan her coğrafi olay mutlaka Allah'ın iradesiyle olmaktadır. Nitekim alabildiğine geniş olan yeryüzünde coğrafya ve ona bağlı oluşumlar, iklim vesaire ne olursa olsun yapılacak şey etraftaki hakikatleri temaşa edip sadece ve sadece yegâne varlık olan Allah'a kulluk etmektir. Bütün bu coğrafi bilgilere işaret esasında Allah ile insan arasındaki diyalektik iletişimin yansımasıdır. Çünkü Yüce Allah insanın etrafındaki doğal mucizelerden yola çıkarak onu var eden yegâne bir yaratıcıya insanı ulaştırarak kendi zâtî şahanelerini kullarının gönüllerine yerleştirmiş olacaktır.

Yukarıda dikkate sunduğumuz detayları özetlemesi ve konuyu toparlaması bakımından Hacc sûresinin 22/5. âyetini de zikretmek istiyoruz. Âyet, ölümden sonra diriltiilenin hakikatini anlatmak sadedinde detaylı bir şekilde insanların yaratılış aşamasından, akabinde de onun ölümünden bahsetmektedir. Bu ifadelerden hemen sonra söz, kupkuru olan yerin gökten gelen su ile kıpırdayıp kabararak her bir çiftten bitkilerin yeşerdiğine getirilerek âyetin devamında ise Allah'ın gerçeğin ta kendisi olduğu ve ölümden sonra diriltiilenin de gerçek olduğu ifade edilmektedir.¹⁷⁸

Bu iki âyette katman halde mesajlar bulunmaktadır. Öncelikle bir tekâmül zinciri ve tedric kanunu içerisinde yaradılışın meydana geldiğini¹⁷⁹ söyleyebiliriz. Bu mesajın hemen akabinde bitkilerin oluşumuna dikkat çekilerek gözle müşahade edildiği üzere insanın dıştan gelişim merhalesi olduğu gibi tıpkı çiçeğin toprak altında gelişimine benzer şekilde insanın da anne karnında birtakım gelişim aşamalarının varlığına işaret vardır. Ayrıca âyette insanın yaratılış merhalesinin topraktan çiçeğin yaratılışı ifadeleriyle beraber verilmiş olması insan vücudunun toprakta bulunan elementlerden oluştuğu¹⁸⁰ anlamına da gelebilir. Hacc sûresi 22/5. âyetteki diğer anlam katmanı ise çevre güzelliğine verilen ehemmiyettir. Nitekim âyetteki [رُوحٌ بَهِيحٌ] *zevcin behic* (her çeşitten iç açıcı bitkiler) tamlaması bu duruma işaret etmektedir. Zira yeryüzünün güzel olan çeşit çeşit bitkilerle tefriş edilmiş olması insana çevreden öğrenme yöntemiyle güzeli inşa etme

¹⁷⁴ Nâsirüddîn Ebû Saïd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Ma'raşlî (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1418h), 1/138; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-Akli's-Selim ilâ Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts), 6/118.

¹⁷⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Muhammed Şâkir (Müessetü'r-Risale, 2000), 18/678; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azim*, thk. Sami b. Muhammed Sellâme (Yy: Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevdî, 1420), 4/429; Ayrıca benzer içerikler için bk. Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azim ve's-seb'i'l-mesâni* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts), 17/193.

¹⁷⁶ Hacc 22/18.

¹⁷⁷ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 113-114.

¹⁷⁸ Hacc 22/6.

¹⁷⁹ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2007), 5/530.

¹⁸⁰ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022), 3/344.

algısı ve çevre bilinci aşılamakta; bu tutum da insanın var oluşsal çerçevesine oturtulmaktadır. Başka bir anlam katmanı ise muhataplarının gözlem gücü dikkate alınarak verilen bu tasvirlerle bilimsel araştırma yapmaya ve ayrıntılı düşünmek için çaba sarfetmek gerektiğine teşvik vardır da diyebiliriz. Bir diğer anlam katmanı ise [اِهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ] *ihtezzet ve rabet* (harekete geçer ve uyanır/gelişir) ifadesindedir. Bu ifadede istiâre-i tebeyye uslûbu kullanılarak yeryüzü uyuyan kimseye benzetilmiştir.¹⁸¹ Nitekim yeryüzü, üzerine yağmur yağmasıyla nasıl harekete geçer de gelişip gülbüzleşirse aynı şekilde vahiy yağmuruyla buluşan topraktan yaratılmış insan da vahiyle uyanacak; gelişip büyüyecektir. Netice itibariyle bütün bu detayların verilmesindeki ana gaye ise Allah'ın varlığının hakikatin ta kendisi olduğu ve ölümden sonra diriltimenin gerçek olduğudur.¹⁸² İşte Kur'ân'ın coğrafi içerikler bağlamında indiği dönemdeki muhataplarının mevcut algı zeminini kullanarak üzerine inşa ettiği yeni Kur'ânî dünya görüşü de bu ve buna benzer şekildedir.

Kur'ân coğrafi bilgileri haiz pek çok ifadesinde evrensel mesajlar vermekle birlikte aynı zamanda muhataplarının doğrudan bilişsel, duyuşsal ve kültürel durumlarını da hitabına yansıtmıştır. Câhiliye Arapları, hem kendi kültürel havzalarını geliştirmiş hem de ticaret benzeri münasebetlerle Rum, Fars, Bizans, Habeş ve Yemen gibi ülkelerden kültürel manada etkilenmiş olsalar da¹⁸³ etraflarında yaşayan insanlara nazaran medeniyet bakımından geri kalmış; kayda değer mühim bir tarihleri olmayan göçebe ve yarı göçebe yaşam süren kabile toplulukları olmuşlardır.¹⁸⁴ Bütün bunlar yanında onlar derin ve felsefi düşünceden mahrum, buldukları coğrafya hasebiyle geniş bir ufka sahip olamama, ve aslında bedevilerin düşüncede derinleşmeye pek de özen göstermeme eğilimi sebebiyle eşyanın görünen kısmıyla ilgilenip dolayısıyla kühüne dair fikir geliştirememe gibi hasletlere sahiptiler.¹⁸⁵ Bu sebeple Kur'ân pek çok yerde *düşünmüyor musunuz?*,¹⁸⁶ *akletmiyor musunuz?*,¹⁸⁷ *tefekkür etmiyor musunuz?*,¹⁸⁸ *tedebbür etmiyor musunuz?*¹⁸⁹ şeklindeki uyarılarla Arap aklının tabiatını etkin bir konuma getirerek onların zihinlerindeki dünya imajına bağlı dünya görüşlerini Kur'ânî dünya görüşüne dönüştürmeyi hedeflemiştir.

Sonuç

Coğrafya insanların duygu, düşünce ve davranışları üzerinde etkilidir. İnsanın duygu dünyasını etkileyen coğrafya aynı zamanda onun duygularını dışa döktüğü edebi metinleri de etkilemektedir. Bu edebi metinlere bakarak da aslında insanı ve onun dünyaya bakış tarzını anlarız. Bu bağlamda araştırmamızı ele aldığımızda coğrafyanın câhiliye dönemi edebiyatına etkisi olmuştur diyebiliriz.

Kur'ân'ın indiği dönemin ve öncesinin insanının coğrafyaya dair algısını anlamak bağlamında üzerinde özellikle durduğumuz muallakât esas olarak coğrafi unsurları aşk, savaş ve kabile rekabetleri gibi konuları betimlemek üzere kullanırken, Kur'ân bu zemini kullanarak muhataplarının anlayacakları dilden mesajını coğrafya aracılığıyla da onlara sunmuştur. Netice itibariyle, Kur'ân'da yer alan coğrafi bilgiler, insanların coğrafya algısını şekillendirmiş ve doğal çevre hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır. Ayrıca, Kur'ân muhataplarının

¹⁸¹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 9/169.

¹⁸² Elmallî, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5/532; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 9/175.

¹⁸³ Dindi, *Kur'ân'da İslam Öncesi Kültür (Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi)*, 25.

¹⁸⁴ Mustafa Fayda, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993), 7/17.

¹⁸⁵ Dizîre Sekâl, *el-'Arabî fi'l-'Asri'l-Câhili* (Beyrut: Dâru's-Sadâkati'l-'Arabiyye, 1995), 135.

¹⁸⁶ Yûnus 10/3; Nahl 16/17.

¹⁸⁷ Mû'minûn 23/80; Kasas 28/60.

¹⁸⁸ Bakara 2/266; Âl-i İmrân 3/191; Yûnus 10/24; Ra'd 13/3; Nahl 16/11,69; Câsiye 45/13.

¹⁸⁹ Nisâ 4/82; Muhammed 47/24.

mevcut coğrafi bilgilerine ilaveten kozmoloji veya doğa olaylarına dair ilave bilgilerle onlarda merak uyandırmakla birlikte, kapsamlı bir bilgi sunmaktan ziyade câhiliye dönemi coğrafi algıyı yeni bir anlayışa yani Kur'ânî bir coğrafya algısına tebdil etmeyi amaçlamıştır.

Kur'ân'daki tasvirler kuru tasvirler değildir. Bütün bu tasvirlerin önünde ya da arkasında ibret alınması gerektiği ve yalnızca Yüce Allah'a itaat edilmesi gerçeği yatar. Bu bağlamda Kur'ân muhataplarının davranışsal çevrelerine yani bireylerin çevrelerini kendi tutumları, inançları, algıları ve tercihleri açısından değerlendirdikleri; hedeflerini formüle ettikleri ve daha sonra çevrelerindeki benzersiz fırsatlar ve kısıtlamalar göz önüne alındığında bunları gerçekleştirmek için ellerinden gelen en iyi şekilde hareket etmeyi seçtikleri yer bağlamında oluşturdukları zihin haritalarını vahiyle dönüştürerek Kur'ân'a dayanan yeni zihin haritaları inşa etmiştir.

Kur'ân nâzil olmaya başladığı dönemde daha çok eşyanın maddi boyutuna odaklanan muhataplarını düşünmeye, tefekküre, tezekküre, akletmeye ve tedebbüre davet ederek onları gördükleri şey konusunda onun maddi anlamı yanında manasını da algılamaları gerektiğine hatta kapsamlı bir anlamda etkin düşünsel bir akli melekeye sahip olmaları gerektiğine vurgu yapmıştır. Bütün bu söylediklerimize ilaveten şunları da söyleyebiliriz: Hâlen dahi aktüel değerini taşıması bakımından insanlar Hz. Âdem'in cennetten nereye indirildiğini ya da çıkarıldığı dünyadaki herhangi bir bahçenin neresi olduğunu merak etmiş; hatta bu mekân hususunda birtakım bilgiler üretmişlerdir. Benzer şekilde tufan sonrası Hz. Nûh'un gemisinin nereye demirlediği, Ashâb-ı Kehf'in mağarasının nerede olduğu, Hz. Zülkarneyn'in yolculuk yaptığı güneşin doğduğu ve battığı yerin neresi olduğu vs. konularda insanoğlu hep merak duymuş, bu hususta muhtelif fikirler üretmiş; hatta bu konularda isrâiliyattan dahi bilgi devşirmekten geri durmamıştır.

Son söz olarak, Kur'ân indiği dönemdeki muhataplarının zihni çevresel imajlarını mesajını muhatabına rahatça ulaştırabilmek için birer payanda olarak kullanmış; ancak mevcut toplumsal ve bireysel algıyı değiştirip dönüştürerek merkezinde yegâne ve mutlak bir otoritenin sahibi Yüce Allah olduğu; onları var eden varlığın onları ölümlerinden sonra tekrar diriltilip hesaba çekeceği dünya-ahiret diyalektiğinde yeni bir Kur'ânî dünya görüşü inşa etmiştir.

Kaynakça

- Kur'an-ı Kerim (Mehmet Okuyan, *Kur'an, Meal-Tefsir*, İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2022)
- Aliagaoglu, Alpaslan. "Davranışsal Coğrafyaya Bir Örnek: Öğrenci Merkezli Balıkesir Şehir İmajı". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/1 (2007), 17-44.
- Alkış, Seçil. "Turkish Geography Trainee Teachers' Perceptions of Geography". *International Research in Geographical and Environmental Education* 18/2 (2009), 120-133. <https://doi.org/10.1080/10382040902861213>
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- 'Amr b. Kulsûm. *Mu'allakatü 'Amr b. Kulsûm*. Abu Dabi: Dâru'l-kütübî'l-vataniyye, 2012.
- 'Antere b. Şeddâd. *Dîvânü 'Antere b. Şeddâd*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2004.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, Muhammed el-Ferrâ el-. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1997.
- Bergman, Edward F. *Human Geography: Cultures, Connections and Landscapes*. ABD: Printice-Hall, 1995.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Ma'raşlî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1418h.
- Biricik, Ali Selçuk. "Kur'an ve Coğrafya". *Kur'an ve Tefsir Tartışmaları II*. ed. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001.
- Dindi, Emrah. *Kur'an'da İslam Öncesi Kültür (Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Downs, Roger M. - Stea, David. *Maps in Minds, Reflections on Cognitive Mapping*. New York: Harper & Row, 1977.
- Ebussuûd Efendi. *İrşâdü'l-Aklî's-Selim ilâ Mezaya'l-Kitabî'l-Kerim*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- el- Hâris b. Hillize. *Mu'allakatü'l- Hâris b. Hillize*. Abu Dabi: Dâru'l-kütübî'l-vataniyye, 2012.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 2007.
- Endelûsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Girnâti el-. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 5 Cilt. Lübnan: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Fayda, Mustafa. "Câhiliye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/17-19. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993.
- Gillette, Brandon. "The Nature and Process of Science and Applications to Geography Education: a US Perspective". *International Research in Geographical and Environmental Education* 24/1 (2015), 6-12. <http://dx.doi.org/10.1080/10382046.2014.967112>
- İmruülkays b. Hucr. *Dîvânü İmruülkays*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2004.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*. çev. M. Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2014.
- İbn Âdil, Ebû Hafis Sirâcüddîn Ömer b. Nüriddîn Ali b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dimaşkî. *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1419.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dirâsetu't-Tûnisîyye, 1984.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Sami b. Muhammed Sellâme. 8 Cilt. Yy: Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevdî, 1420.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 19 Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 1999.
- Lebid b. Rebi'a. *Mu'allakatü Lebid b. Rebi'a*. Abu Dabi: Dâru'l-kütübî'l-vataniyye, 2012.
- Ley, David - Marwyn S. Samuels (ed.). *Humanistic Geography: Prospects and Problems*. London: Croom Helm, 1978.
- Lippmann, Walter. *Public Opinion*. ABD: Transaction Publishers, 1998.

- Lowenthal, David. "Geography, Experience, and Imagination: Towards a Geographical Epistemology 1". *Annals of the Association of American Geographers* 51/3 (1961), 241-260.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2022.
- Okuyan, Mehmet. *Kur'ân: Meal-Tefsir (Geniş Açıklamalı)*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Özalp, Mehmet Sıddık. *Arap Dilinde Deve Literatürü*. ed. Recep Çelik. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.
- Özkan, Fatih. "Dünya Görüşü Öğretisi". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2012), 11-28.
- Rahman, Fazlur. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 12.baskı., 2012.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Rushton, Gerard. "On Behavioral and Perception Geography". *Annals of the Association of American Geographers* 69/3 (1979), 463-464.
- Sa'leb, Ebû 'Abbas. *Şerhu Şi'ri Züheyr b. Ebî Sülmâ*. thk. Fahreddin Kabâve. Dimeşk: Mektebetü Hârûn er-Reşîd li't-tevzî', 2008.
- Sekâl, Dizîre. *el-'Arabu fi'l-'Asri'l-Câhilî*. Beyrut: Dâru's-Sadâkati'l-'Arabiyye, 1995.
- Su, Lingling vd. "The Impact of Immediate Urban Environments on People's Momentary Happiness". *Urban Studies* 59/1 (2022), 140-160. <https://doi.org/10.1177/0042098020986499>
- Sun, Wei vd. "Issues and Challenges of Incorporating Time and Temporality in Human Geographical Analysis". *Advances in Environmental Studies* 6/1 (2022), 489-490. <https://doi.org/10.36959/742/247>
- Şenyurt, Seçil. "Turkish Primary Students' Perceptions of Geography". *Journal of Geography* 113/4 (2014), 160-170.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Müessetü'r-Risale, 2000.
- Tarafe b. el-Abd, Ebû Amr. *Dîvânu Tarafe b. el-'Abd*. Bertrand, 1900.
- Tuan, Yi-Fu. *Space and Place: The Perspective of Experience*. ABD: University of Minnesota Press, 2001.
- Tuan, Yi-Fu. *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values*. New Jersey: Englewood Cliffs, 1974.
- Tümertekin, Erol - Özgüç, Nazmiye. *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan*. İstanbul: Çantay Kitabevi, 18. Basım, 2019.
- Wright, John K. "Terrae Incognitae: The Place of the Imagination in Geography". *Annals of the Association of American Geographers* 37/1 (1947), 1-15.
- Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu'l-Ya'kubî*. Beyrut: Dâru Sâdr, 1995.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vil*. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetu Ubeykân, 1998.
- Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*. thk. Lecnetü't-Tahkîk fî'd-Dâri'l-Alemiyye. Beyrut: Dâru'l-Alemiyye, 1993.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akîdeti ve Şerîati ve'l-Menhec*. 16 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2009.